

УДК 930:728.82(477.84)

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.2.17>

Ярослав ШУЛЬ

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (Shul.199797@gmail.com)

Yaroslav SHUL

third-level higher education applicant

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, St. 2, M. Krivonos, 2,

Ternopil, Ukraine, 46027

(Shul.199797@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1047-6631>

**ЗАМКОВА АРХІТЕКТУРА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ**

Анотація. *Мета статті* полягає в аналізі та систематизації наукових праць, присвячених вивченню замкової архітектури Тернопільщини, з'ясуванню основних напрямків та етапів розвитку історіографії, внеску окремих науковців та дослідників, визначенні основних проблем і питань, які залишаються недостатньо вивченими. *Методологія* дослідження включає комплексний підхід, який охоплює такі основні методи: історико-генетичний метод для вивчення процесу формування та розвитку замкової архітектури Тернопільщини в різні історичні періоди, з урахуванням змін у стилях та архітектурних формах; історико-порівняльний метод для порівняння особливостей замкової архітектури Тернопільської області з замковою архітектурою інших регіонів України, що дозволить виявити унікальні риси місцевої архітектурної спадщини; аналізу джерел та історіографії для систематизації та оцінки історіографічних праць, присвячених замкам Тернопільської області, визначення ключових етапів вивчення, методологічних підходів і теоретичних основ; синтезу та узагальнення для формулювання загальних висновків щодо основних проблем досліджуваної теми. **Наукова новизна** полягає у тому, що автором вперше здійснено комплексний аналіз праць, присвячених вивченню замкової архітектури Тернопільської області, що дозволяє чітко окреслити основні етапи дослідження цієї теми. Визначено окремі аспекти, що залишаються недостатньо вивченими. Окреслено перспективні напрямки подальших наукових досліджень. **Висновки.** Здійснено комплексний огляд та аналіз наукових праць, присвячених замковій архітектурі Тернопільщини. Це дозволило виділити основні етапи розвитку історіографії, ключові теми, дослідницькі підходи та основні наукові школи, що працюють над цією темою. Виявлено ті аспекти, що залишаються недостатньо вивченими в історіографії, це створює базу для подальших наукових досліджень. Висвітлено специфічні риси замків Тернопільської області, які відрізняють їх від фортифікаційних споруд в інших регіонах України. Наголошено на їх важливості не лише як архітектурних пам'яток, але і як символів місцевої ідентичності, що мають потенціал для розвитку туризму та відродження історичної пам'яті регіону.

Ключові слова: Тернопільська область, замкова архітектура, історіографія проблеми, архітектурні пам'ятки, історична пам'ять.

**CASTLE ARCHITECTURE OF TERNOPIL REGION:
MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY**

Abstract. *The purpose of the article* is to analyze and systematize scientific works devoted to the study of the castle architecture of Ternopil region, to clarify the main directions and stages of the development of historiography, the contribution of individual scientists and researchers, to identify the main problems and issues that remain insufficiently studied. **The research methodology** includes a comprehensive approach that includes the following basic methods: historical-genetic method for studying the process of formation and development of the castle architecture of Ternopil region in different historical periods, taking into account changes in styles and

architectural forms; a historical-comparative method for comparing the features of the castle architecture of the Ternopil region with the castle architecture of other regions of Ukraine, which will allow to reveal the unique features of the local architectural heritage; analysis of sources and historiography for the systematization and assessment of historiographic works devoted to the castles of the Ternopil region, determination of key stages of study, methodological approaches and theoretical foundations; synthesis and generalization for the formulation of general conclusions regarding the main problems of the researched topic. **The scientific novelty** lies in the fact that the author has for the first time carried out a comprehensive analysis of works devoted to the study of castle architecture of the Ternopil region, which allows us to clearly outline the main stages of research on this topic. Certain aspects that remain insufficiently studied have been identified. Prospective directions for further scientific research are outlined. **Conclusions.** A comprehensive review and analysis of scientific works devoted to the castle architecture of Ternopil Oblast was carried out. This made it possible to highlight the main stages of the development of historiography, key topics, research approaches and main scientific schools working on this topic. Those aspects that remain insufficiently studied in historiography have been identified, this creates a basis for further scientific research. The specific features of the castles of the Ternopil region, which distinguish them from fortifications in other regions of Ukraine, are highlighted. Their importance is emphasized not only as architectural monuments, but also as symbols of local identity, which have the potential for the development of tourism and the revival of the historical memory of the region.

Key words: Ternopil region, castle architecture, historiography of the problem, architectural monuments, historical memory.

Постановка проблеми. Тернопільська область має багату замкову історію, на її території знаходяться численні архітектурні пам'ятки, які зберігають свідчення минулих епох, політичних подій та культурних процесів. Незважаючи на історичну та культурну цінність, багато замків Тернопільщини залишаються недостатньо вивченими, що зумовлено фрагментарністю наукових досліджень замкової архітектури Тернопільської області, відсутністю цілісного історіографічного огляду, оскільки наявні дослідження зосереджені на окремих аспектах замкової архітектури. Більшість замків перебуває в аварійному стані, а історіографічні дослідження зосереджені переважно на архітектурних описах, без достатньої уваги до питань охорони та реставрації. Це створює ризик втрати цінних пам'яток для майбутніх поколінь. У вивченні замкової архітектури Тернопільщини бракує новітніх методів, таких як картографічний аналіз, археологічні дослідження та застосування технологій 3D-моделювання для реконструкції та дослідження замків. Замкова архітектура Тернопільщини має не лише оборонне значення, але й культурне та символічне. Невивченим залишається вплив замків на формування місцевої ідентичності та їхній потенціал для розвитку туристичної інфраструктури регіону. Загалом, проблема дослідження полягає у вивченні та оцінці стану наукових досліджень замкової архітектури Тернопільської області з метою систематизації знань для подальшого збереження та популяризації цієї архітектурної спадщини.

Мета статті полягає в аналізі та систематизації наукових праць, присвячених вивченню замкової архітектури Тернопільщини, з'ясуванні основних напрямків та етапів розвитку історіографії, внеску окремих науковців та дослідників, визначенні основних проблем і питань, які залишаються недостатньо вивченими.

Виклад основного матеріалу дослідження. Замкова архітектура Тернопільської області охоплює аналіз історичного розвитку, архітектурних особливостей та стану сучасних досліджень замків регіону, а також огляд наукової літератури, що стосується задекларованої проблематики. Замкова архітектура Тернопільської області розвивалася з кінця XIV ст., коли регіон був частиною Королівства Польського, а потім – Речі Посполитої, Австрійської імперії та інших держав. Замки слугували не лише оборонними спорудами, а й адміністративними центрами. Їхнє будівництво відповідало основним стилістичним тенденціям доби, зокрема готичному, ренесансному та бароковому стилям, що дозволяє бачити еволюцію архітектури

через культурні впливи та соціально-політичні зміни. Замки Тернопільщини відзначаються різноманітністю архітектурних стилів і планувальних рішень. Найбільш відомі серед них: Збаразький замок (ренесанс), Бучацький замок (готика, ренесанс), Теребовлянський замок (готика, оборонний стиль). Розгляд їхніх архітектурних елементів показує різноманіття конструкцій, оборонних систем, фортечних мурів та веж. Також детально аналізуються особливості конструктивних рішень та розташування замків у місцевому ландшафті, яке сприяло їхньому оборонному значенню. Тернопільська область – рекордсмен за кількістю замків в Україні [1, с. 58].

Умовно історіографічний аналіз замкової архітектури Тернопільської області можна поділити на чотири групи. Перша – репринтні видання. Друга – науково-популярні видання, довідники, путівники, альбоми, енциклопедії тощо. Третя – матеріали наукових конференцій. Четверта – періодичні видання. Перша група – репринтні видання. До таких відносимо історико-археологічні нариси Ю. Сіцінського, видані у Києві в друкарні Української Академії Наук 1928 р. Репринтне відтворення тексту наукового дослідження здійснено за сприяння Дирекції Державного історико-архітектурного заповідника громадською науково-дослідною організацією «Центр поділлєзнавства» [2]. Незважаючи на те, що серед оборонних замків Західного Поділля XIV–XVII ст. подано лише опис замку в селі Панівці Тернопільської області, у праці описано особливості архітектури замків, уточнено окремі положення, що стосувалися мурованого оборонного будівництва. Цілком закономірно, що основна увага приділена замку в Кам'янці-Подільському [2, с. 6]. Отже, репринтні видання мають важливе значення для збереження культурної та історичної спадщини. Вони сприяють доступності рідкісних або давно втрачених друкованих матеріалів, які в оригінальній формі часто є недоступними для широкого кола читачів через їхню високу вартість або обмежену кількість екземплярів.

До другої групи відносимо науково-популярні видання, довідники, путівники, альбоми, енциклопедії тощо. Зокрема, видання О. Лесика структурно поділяється на чотири частини: архітектура замків і монастирів, а саме: стан дослідження фортифікаційних та монастирських комплексів; фортифікаційні споруди; монастирські комплекси. Об'ємно-планувальні характеристики замків і монастирів представлені: особливостями містобудівного розташування пам'яток архітектури; композицією замків і монастирів; архітектурно-планувальними рішеннями пам'яток архітектури; технічним станом пам'яток архітектури; формуванням методів реставрації пам'яток архітектури; основними напрямками пристосування пам'яток архітектури для сучасних потреб; сучасним використанням пам'яток архітектури. Принципи використання замкових та монастирських комплексів для сучасних потреб подано крізь призму: критеріїв оцінки пам'яток архітектури для визначення можливостей їх використання; методика пристосування замків і монастирів для сучасних функцій; класифікацією замків і монастирів для використання у народному господарстві; туристичним маршрутом «Пам'ятками історії та культури України». Економічні основи пристосування та експлуатації пам'яток архітектури пов'язані із показниками економічної оцінки пристосування пам'яток архітектури; економічними чинниками проектування, реставрації та пристосування пам'яток архітектури для сучасних потреб; методикою оцінки ефективності експлуатації пристосованих пам'яток архітектури [3].

До категорії «науково-популярних видань» відносимо так звані «історичні мандрівки» О. Мацюка «Замки і фортеці Західної України» [4]. К. Липи «Під захистом мурів (з історії української фортифікації X–XVII ст.)» [5]. Г.Муніна «Визначні пам'ятки Західної України» [6]. Г. Гуркіна та О. Середюка «Замки та фортеці України» [7]. Доволі цікавим та змістовним є довідник Державного реєстру національного культурного надбання [8]. Серія путівників представлена такими видання «Земля Тернопільська» [9] «Тернопільщина – туристична» [10]. Путівник О. Гаськевич «Замки Західної України: історія, фотографії, карта-схема, поради туристам», створений на основі досліджень статей і публікацій істориків та архітекторів,

присвячений маловивченій тематиці. Видання доповнене фотографіями, картою-схемою розташування туристичних об'єктів та короткими історичними довідками. У путівнику представлено 69 історико-архітектурних пам'яток у восьми областях України, з них у Тернопільській області – 22 [11, с. 1]. Доповнює серію путівників видання А. Івченко та О. Пархоменко «Україна. Фортеці, замки, палаци» [12]. У «Тернопільському енциклопедичному словнику» подано рубрику «Замки Тернопільщини» [13]. Альбомом «Замки та фортеці» [14]. До видань з категорії «для організації дозвілля» належить ілюстроване видання «Замки, фортеці, палаци України. 70 чудес (українською та англійською мовами)» [1]. Отже, джерела зазначеної групи сприяють популяризації інформації про об'єкти замкової архітектури для широкого загалу, формують інтерес і зацікавленість пам'ятками минулого.

До третьої групи належать матеріали наукових конференцій. Оскільки за досліджуваний період відбулася значна кількість конференцій, тому обрали для аналізу виключно конференції, що стосуються безпосередньо важливих проблем розвитку задекларованої проблематики. Зокрема, з питань охорони фортифікаційних споруд в Україні [15]. Міжнародної науково-практичної конференції «Замки України: дослідження, збереження, використання» [16]. Доречно зауважити, що до збірника увійшли матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Замки України: дослідження, збереження, використання». У статтях висвітлено актуальні питання, пов'язані з дослідженням, збереженням і використанням замків в Україні, а також запропоновано кроки для відновлення Програми «Замки України» під егідою Президента України. Охорона культурної спадщини, як невід'ємний елемент розвитку туризму на Тернопільщині, була об'єктом вивчення науково-практичної конференції, що проводилася у Збаражжі 31 травня 2023 р. [17]. Отже, матеріали наукових конференцій є важливим джерелом інформації, яке відображає актуальні тенденції, дослідження та практичні розробки в певній галузі знань, забезпечуючи можливість обміну досвідом між науковцями, фахівцями та практиками, сприяючи інтеграції знань та формуванню нових ідей.

До четвертої групи відносимо періодичні видання. Це популярні публікації С. Мичко про Тернопільщину – «країну» фортець і замків [18, с. 4; 19, с. 13], В. Бойка – про замки Тернопілля [20, с. 8], В. Чайки – про найвідоміші замки області [21, с. 10; 22, с. 24]. Варто відзначити цикл публікацій Х. Равлюк про історію замків і палаців Тернопільщини [23, с. 2–4; 24, с. 3–5; 25, с. 3–5; 26, с. 10–11; 27, с. 17; 28, с. 19; 29, с. 8–9; 30, с. 12–13; 31, с. 5; 32, с. 3] та інші. Отже, періодичні видання є важливим джерелом інформації, забезпечують регулярний доступ до популярної інформації. Їхня роль полягає в поширенні знань, формуванні суспільної думки. Вони слугують своєрідною платформою для обговорення ідей і технологій, а також обміну думками. Однак варто зазначити, що якість та достовірність матеріалів у періодичних виданнях можуть відрізнятися залежно від редакційної політики, рівня рецензування та цільової аудиторії.

Висновки. Замкова архітектура Тернопільської області займає важливе місце в українській культурно-історичній спадщині, привертаючи значну увагу дослідників. У сучасній українській історіографії цей напрямок досліджень характеризується науково-популярним підходом до аналізу замків як архітектурних, історичних і культурних пам'яток. Попри значні її досягнення, залишається потреба у комплексному науковому вивченні задекларованої проблеми з залученням фахівців багатьох галузей науки.

Література

1. Замки, фортеці, палаци України. 70 чудес (українською та англійською мовами) / Автори-укладачі: Ю.С. Воронцова, О.М. Беліков. Харків, 2012. 191 с.: іл.
2. Сіцінський Ю.С. Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст. (Історико-археологічні нариси) / Упорядники С.В. Трубочанінов; Передмова І.С. Винокур, С.В. Трубочанінов; Примітки І.В. Данілов, О.В. Карбовський, С.В. Трубочанінов. Кам'янець-Подільський: Центр поділлєзнавства, 1994. 96 с.

3. Лесик О.В. Замки та монастирі України / ред. Л.М. Гарбачук. Львів : Світ, 1993. 176 с.
4. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки. Львів, 2005. 219 с.
5. Липа К. Під захистом мурів (з історії української фортифікації Х–XVII ст.). Київ, 2007. 184 с.
6. Мунін Г.Б. Визначні пам'ятки Західної України. Київ : Книга, 2008. 176. с: іл.
7. Гуркіна Г.О., Середюк О.В. Замки та фортеці України. Харків, 2009. 95 с.: іл.
8. Пам'ятки архітектури та містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. За ред. Мардера А., Вечерського В. Київ: Техніка, 2000. 1 блок (XVI с.)+ 2 блок (327 с.)+ 3 блок (320 с.: іл.).
9. Земля Тернопільська: туристичний путівник. Тернопіль : Джура, 2003. 368 с.
10. Тернопільщина – туристична. Тернопіль : Джура, 2004. 14 с.
11. Замки Західної України: історія, фотографії, карта-схема, поради туристам: путівник / [авт. тексту О. Гаськевич]. Кременець : Вид. Валентина Томчук 2004. 94, [2] с., [1] арк. карти.
12. Івченко А., Пархоменко О. Україна. Фортеці, замки, палаци. Путівник. Київ, 2009. 599 с.
13. Замки Тернопільщини. *Тернопільський Енциклопедичний словник*. Тернопіль, 2004. Т. 1. А–Й. С. 613–616.
14. Замки та фортеці: альбом / вступ. ст., комент. та упорядкув. Л. Прибєги. К.: Мистецтво, 2007. 352 с.: іл.
15. Міжнародна конференція з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні (Кам'янець-Подільський, 18–22 жовтня 1993 р.). *Матеріали*. Кам'янець-Подільський, 1993. 57 с.
16. Замки України: дослідження, збереження, використання. Серія збірників наукових праць / За загальною ред. О. Береговського (гол. ред.), к. і. н. С. Побуцького, д. архітектури М. Бєвза, к. архітектури Р. Могитича, В. Дідуха, Л. Бойкота ін. Галич; Київ, 2011. 451 с.
17. Охорона культурної спадщини як невід'ємний елемент розвитку туризму на Тернопільщині. *Матеріали науково-практичної конференції, м. Збараж, 31 травня 2023 р.* Збараж, 2023. 145 с.
18. Мичко С. Прощання з привидами. Тернопільщина – країна фортець і замків. *Тернопільська газета*. 20 грудня 2000. С. 4.
19. Мичко С. Привиди також плачуть: [замки Тернопільщини]. *Україна молода*. 10 січня 2001. С. 13.
20. Бойко В. Скам'яніле відлуння століть: Саме так кажуть про замки Тернопільщини. *Вільне життя*. 17 серпня 2005. С. 8.
21. Чайка В. Зачаровані, замуровані...: Тернопільщина відроджує три свої найвідоміші замки. *Україна молода*. 7 листопада 2006. С. 10.
22. Чайка В. Відвідувачі будуть приємно вражені: [Нац. запов. «Замки Тернопілля»]. *Урядовий кур'єр*. 19 березня 2008. С. 24.
23. Равлюк Х. 2008 рік – Рік замків та палаців у Західній Україні: [історія замків та палаців Тернопільщини]. *Рада*. 2008. № 3. С. 2–4.
24. Равлюк Х. 2008 рік – Рік замків та палаців у Західній Україні: [історія замків та палаців Тернопільщини]. *Рада*. 2008. № 4. С. 3–5.
25. Равлюк Х. 2008 рік – Рік замків та палаців у Західній Україні: [історія замків та палаців Тернопільщини]. *Рада*. 2008. № 5. С. 3–5.
26. Равлюк Х. 2008 рік – Рік замків та палаців у Західній Україні: [історія замків та палаців Тернопільщини]. *Рада*. 2008. № 7. С. 10–11.
27. Русняк М. У пошуках замків та легенд: [потенціал і перспективи туризму в області]. *Тернопіль вечірній*. 21–27 лютого 2007. С. 17.
28. Шот М. Продали замок: [Тернопільщина – серед лідерів в Україні за кількістю замків та інших архітектурних пам'яток]. *Урядовий кур'єр*. 14 листопада 2007. С. 19.
29. Шот М. Розкішний замок у красі предивній: [замок у Бережанах]. *Урядовий кур'єр*. 7 листопада 2009. С. 8–9.
30. Шот М. Заблукав «Корабель» серед степу: про с. Сидорів, що в Гусятинському районі. *Урядовий кур'єр*. 12 грудня 2009. С. 12–13.
31. Шот М. У Сидорові, де замок-корабель...: [село в Гусятинському районі]. *Вільне життя*. 12 березня. 2010 С. 5.

32. Шот М. Тут відгомін майже п'яти століть: [Бережанський замок]. *Вільне життя*. 14 травня 2010. С. 3.

References

1. Zamky, fortetsi, palatsy Ukrainy. 70 chudes (ukrainskoiu ta anhliiskoiu movamy) (2012). [Castles, fortresses, palaces of Ukraine. 70 miracles (in Ukrainian and English)] / Avtory-ukladachi: Yu. S. Vorontsova, O. M. Bielikov. Kharkiv, 191 s.: il. [in Ukrainian].
2. Sitsinskyi, Yu. S. (1995). Oboronni zamky Zakhidnoho Podillia XIV–XVII st. (Istoryko-arkheolohichni narysy) [Defensive castles of Western Podillia of the 14th–17th centuries. (Historical and archaeological essays)] / Uporiadnyky S. V. Trubchaninov; Peredmova I. S. Vynokur, S. V. Trubchaninov; Prymitky I. V. Danilov, O. V. Karbovskyi, S. V. Trubchaninov. Kamianets-Podilskyi: Tsentr podillieznavstva, 96 s. [in Ukrainian].
3. Lesyk O. V. (1993). Zamky ta monastyri Ukrainy [Castles and monasteries of Ukraine] / red. L. M. Harbachuk. Lviv: Svit, 176 s. [in Ukrainian].
4. Matsiuk, O. (2005). Zamky i fortetsi Zakhidnoi Ukrainy. Istorychni mandrivky [Castles and fortresses of Western Ukraine. Historical journeys]. Lviv, 219 s. [in Ukrainian].
5. Lypa, K. (2007). Pid zakhystom muriv (z istorii ukrainskoi fortyfikatsii X–XVII st.) [Under the protection of the walls (from the history of Ukrainian fortification of the X–XVII centuries)]. Kyiv, 184 s. [in Ukrainian].
6. Munin, H. B. (2008). Vyznachni pamiatky Zakhidnoi Ukrainy [Landmarks of Western Ukraine]. K.: Knyha, 176. s: il. [in Ukrainian].
7. Hurkina, H. O., & Serediuk, O. V. (2009). Zamky ta fortetsi Ukrainy [Castles and fortresses of Ukraine]. Kharkiv, 95 s.: il. [in Ukrainian].
8. Pamiatky arkhitektury ta mistobuduvannia Ukrainy. Dovidnyk Derzhavnoho reiestru natsionalnoho kulturnoho nadbannia (2000). [Monuments of architecture and urban planning of Ukraine. Directory of the State Register of National Cultural Heritage]. Za red. Mardera A., Vecherskoho V. K.: Tekhnika, 2000. 1 blok (KhVI s.)+ 2 blok (327 s.)+ 3 blok (320 s.: il.). [in Ukrainian].
9. Zemlia Ternopilska: turystychnyi putivnyk (2003) [Ternopil land: tourist guide]. Ternopil: Dzhura, 368 s. [in Ukrainian].
10. Ternopilshchyna – turystychna (2004) [Ternopil region is touristic]. Ternopil: Dzhura, 14 s. [in Ukrainian].
11. Zamky Zakhidnoi Ukrainy: istoriia, fotohrafii, karta-skhema, porady turystam: putivnyk (2004) [Castles of Western Ukraine: history, photos, map-scheme, tips for tourists: guid] [avt. tekstu O. Haskevych]. Kremenets: Vyd. Valentyna Tomchuk, 94, [2] s., [1] ark. karty. [in Ukrainian].
12. Ivchenko, A., & Parkhomenko O. (2009). Ukraina. Fortetsi, zamky, palatsy. Putivnyk [Ukraine. Fortresses, castles, palaces. Guidebook]. Kyiv, 599 s. [in Ukrainian].
13. Zamky Ternopilshchyny (2004). [Castles of Ternopil region]. *Ternopilskyi Entsyklopedychnyi slovnyk*. Ternopil, T. 1, A–I, S. 613–616. [in Ukrainian].
14. Zamky ta fortetsi: albom (2007). [Castles and fortresses: an album] / vstup. st., koment. ta uporiadkuv. L. Prybiehy. K.: Mystetstvo, 352 s.: il. [in Ukrainian].
15. Mizhnarodna konferentsiia z problem okhorony fortyfikatsiinykh sporud v Ukraini (Kamianets-Podilskyi, 18–22 zhovtnia 1993 r.) [International conference on the problems of protection of fortification structures in Ukraine (Kamyanets-Podilskyi, October 18–22, 1993)]. *Materialy*. Kamianets-Podilskyi, 57 s. [in Ukrainian].
16. Zamky Ukrainy: doslidzhennia, zberezhenia, vykorystannia. Serii zbirnykiv naukovykh prats (2011). [Castles of Ukraine: research, preservation, use. A series of collections of scientific papers] Za zahalnoi red. O. Berehovskoho (hol. red.), k. i. n. S. Pobutskoho, d. arkhitektury M. Bevza, k. arkhitektury R. Mohytycha, V. Didukha, L. Boikota in. Halych; Kyiv, 451 s. [in Ukrainian].
17. Okhorona kulturnoi spadshchyny yak nevidiemnyi element rozvytku turyzmu na Ternopilshchyni [Protection of cultural heritage as an integral element of the development of tourism in the Ternopil region]. *Materialy nauково-praktychnoi konferentsii, m. Zbarazh, 31 travnia 2023 r. Zbarazh*, 145 s. [in Ukrainian].

18. Mychko, S. (20 hrudnia 2000). Proshchannia z pryvydamy. Ternopilshchyna – kraina fortets i zamkiv [Farewell to ghosts. Ternopil region is a country of fortresses and castles]. *Ternopilska hazeta*, S. 4. [in Ukrainian].
19. Mychko, S. (10 sichnia 2001). Pryvydy takozh plachut: [zamky Ternopilshchyny] [Ghosts also cry: [castles of Ternopil region]]. *Ukraina moloda*, S. 13. [in Ukrainian].
20. Boiko, V. (17 serpnia 2005). Skamianile vidlunnia stolit: Same tak kazhut pro zamky Ternopilshchyny [Fossilized echo of centuries: That's what they say about the castles of Ternopil region]. *Vilne zhyttia*, S. 8. [in Ukrainian].
21. Chaika, V. (7 lystopada 2006). Zacharovani, zamurovani...: Ternopilshchyna vidrodzhuie try svoi naividomishi zamky [Enchanted, walled up...: Ternopil Oblast is reviving three of its most famous castles]. *Ukraina moloda*, S. 10. [in Ukrainian].
22. Chaika, V. (19 bereznia 2008). Vidviduvachi budut pryiemno vrazheni: [Nats. zapov. «Zamky Ternopillia»] [Visitors will be pleasantly surprised: [Nat. command «Castles of Ternopil»]]. *Uriadovyi kurier*, S. 24. [in Ukrainian].
23. Ravliuk, Kh. (2008). 2008 rik – Rik zamkiv ta palatsiv u Zakhidnii Ukraini: [istoriia zamkiv ta palatsiv Ternopilshchyny] [2008 – The year of castles and palaces in Western Ukraine: [history of castles and palaces of Ternopil Oblast]. *Rada*, № 3, S. 2–4. [in Ukrainian].
24. Ravliuk, Kh. (2008). 2008 rik – Rik zamkiv ta palatsiv u Zakhidnii Ukraini: [istoriia zamkiv ta palatsiv Ternopilshchyny] [2008 – The year of castles and palaces in Western Ukraine: [history of castles and palaces of Ternopil Oblast]. *Rada*, № 4, S. 3–5. [in Ukrainian].
25. Ravliuk, Kh. (2008). 2008 rik – Rik zamkiv ta palatsiv u Zakhidnii Ukraini: [istoriia zamkiv ta palatsiv Ternopilshchyny] [2008 – The year of castles and palaces in Western Ukraine: [history of castles and palaces of Ternopil Oblast]. *Rada*, № 5, S. 3–5. [in Ukrainian].
26. Ravliuk, Kh. (2008). 2008 rik – Rik zamkiv ta palatsiv u Zakhidnii Ukraini: [istoriia zamkiv ta palatsiv Ternopilshchyny] [2008 – The year of castles and palaces in Western Ukraine: [history of castles and palaces of Ternopil Oblast]. *Rada*, № 7, S. 10–11. [in Ukrainian].
27. Rusniak, M. (21–27 liutoho 2007). U poshukakh zamkiv ta lehend: [potensial i perspektyvy turyzmu v oblasti] [In search of castles and legends: [potential and prospects of tourism in the region]]. *Ternopil vechirni*, S. 17. [in Ukrainian].
28. Shot, M. (14 lystopada 2007). Prodaly zamok: [Ternopilshchyna – sered lideriv v Ukraini za kilkistiu zamkiv ta inshykh arkhitekturnykh pamiatok] [The castle was sold: [Ternopil Oblast is among the leaders in Ukraine in terms of the number of castles and other architectural monuments]. *Uriadovyi kurier*, S. 19. [in Ukrainian].
29. Shot, M. (7 lystopada 2009). Rozkishnyi zamok u krasi predyvni: [zamok u Berezhnakh] [A luxurious castle in extraordinary beauty: [castle in Berezhany]]. *Uriadovyi kurier*, S. 8–9. [in Ukrainian].
30. Shot, M. (12 hrudnia 2009). Zablukav «Korabel» sered stepu: pro s. Sydoriv, shcho v Husiatynskomu raioni [The «Ship» got lost in the steppe: about the village. Sydoriv, in the Husyatyn district]. *Uriadovyi kurier*, S. 12–13. [in Ukrainian].
31. Shot, M. (12 bereznia. 2010). U Sydorovi, de zamok-korabel...: [selo v Husiatynskomu raioni] [In Sydorov, where the castle-ship...: [village in Husyatyn district]]. *Vilne zhyttia* S. 5. [in Ukrainian].
32. Shot, M. (14 travnia 2010). Tut vidhomin maizhe piaty stolit: [Berezhanskyi zamok] [There is an echo of almost five centuries: [Berezhn Castle]]. *Vilne zhyttia* S. 3. [in Ukrainian].